

Вікторія СЛАБОУЗ,
кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов,
Державний вищий навчальний заклад
«Донбаський державний педагогічний університет»
(Україна, Слов'янськ) e-mail: slabouz.victoria@yandex.ru

ЛІНГВІСТИЧНА КОГНІТОЛОГІЯ ЯК НОВА ПАРАДИГМА ВИВЧЕННЯ КОГНІТИВНОЇ ФУНКЦІЇ МОВИ

У статті аналізуються початки когнітивної лінгвістики у лінгвістично-історіографічному ключі. Автор наголошує, що в наш час склався не лише авторитетний напрям, а й провідна парадигма, методологія лінгвістичних досліджень, яка претендує на найбільшу ефективність. Серед завдань когнітивної лінгвістики чільне місце займають дослідження когнітивної діяльності людини у процесах породження, сприйняття й розуміння мовлення, пізнавальних процесів і ролі природних мов у комунікації. Саме цей напрям когнітивної лінгвістики видається найбільш важливим для лінгвокультурної інтерпретації мовленнєвих явищ взагалі й функційних особливостей використання власних імен у живому мовленні.

Ключові слова: лінгвістична когнітологія, когнітивна функція мови, онімографія, онім, конекціонізм, лінгвістично-історіографічний.

Літ. 12.

Viktorii SLABOUZ,
Ph. D in Philological sciences,
the Chair of Foreign Languages
of SHEI "Donbas State Pedagogical University
(Ukraine, Sloviansk) slabouz.victoria@yandex.ru

LINGUISTIC COGNITOLOGY AS A NEW PARADIGM OF STUDYING COGNITIVE FUNCTION OF LANGUAGE

The article analyzes the bases of cognitive linguistics in linguohistoriographic approach. Some scientists consider that this trend in linguistics was originated in the 70s of the 20th century by the American linguist W. Chafe who devoted works to the word order in the structure of the English sentences and their intonation, tried to explain their features by character of the cognitive powers directed to the actualization of the given information in the sentence. To the development of cognitive linguistics of those times belonged the views of N. Chomsky who analyzed the structures of consciousness as mechanisms of creation of the language phenomena. Under the influence of his ideas there were formed the principles of cognitive linguistics according to which the theoretical hypotheses are of psychological character but the linguistic phenomena need further analysis and explanation. Nowadays there appear not only the authoritarian approach but also leading paradigm, methodology of the linguistic researches that claims to be the most effective. Among the tasks of cognitive linguistics the prominent place there occupy the results of the cognitive activity of man in the process of creating, establishing and understanding speech, cognitive processes and the role of natural languages in the process of communication. It is the very direction of cognitive linguistics that is the most important for linguocultural interpretation of the language phenomena in general and the functional peculiarities of using proper names in alive speech in particular.

Key words: linguistic cognitology, cognitive function of language, onymography, onym, connectionism, linguohistoriographic.

Ref. 12.

ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ КОГНИТОЛОГИЯ КАК НОВАЯ ПАРАДИГМА ИЗУЧЕНИЯ КОГНИТИВНОЙ ФУНКЦИИ ЯЗЫКА

В статье анализируются начала когнитивной лингвистики в лингвистикоисториографическом ключе. Автор отмечает, что в наше время сложилось не только авторитетное направление, но и ведущая парадигма, методология лингвистических исследований, которая претендует на наибольшую эффективность. Среди задач когнитивной лингвистики главное место занимают исследования когнитивной деятельности человека в процессах порождения, восприятия и понимания речи, познавательных процессов и роли естественных языков в коммуникации. Именно это направление когнитивной лингвистики представляется наиболее важным для лингвокультурной интерпретации речевых явлений вообще и функциональных особенностей использования собственных имен в живой речи.

Ключевые слова: лингвистическая когнитология, когнитивная функция языка, ономография, оним, коннекционизм, лингвистикоисториографический.

Лит. 12.

Постановка проблеми. Таке суспільне явище як мова тісно пов'язане з культурою та історією того чи іншого народу. Особистість носія мови можна розкрити через дослідження мови, яка віддзеркалює духовну сутність, мотивацію та ціннісну ієрархію, існуючу у свідомості носія мови. Мова аналізується в людині та людина в мові, аналізуються ті звороти і вирази, які носій мови найбільш часто вживає, до яких у нього виявляється найвищий рівень емпатії. Людину так само як її інтелект неможливо уявити поза мовою і мовною здатністю, здатністю до творення і сприйняття мовлення. Звернення до вивчення лінгвальних ознак когнітивної діяльності людини сприяло появі лінгвістичної когнітології. Вона почалася зі спроб критики комунікативної метафори, у якій пізнавально-мисленнєва діяльність людини була уподібнена комп'ютерним операціям. Оскільки при цьому ігнорувались майже всі власне людські характеристики мовлення й мови і, що для нас особливо важливо, культура в будь-яких проявах, лінгвісти визначили в когнітивізмі механістичність і технократизм, які спрощували погляд на мову, але водночас визнали високу пояснювальну спроможність деяких його постулатів.

Аналіз досліджень. Представниками когнітивного підходу в мовознавстві є переважно американські вчені Дж. Лакофф, Р. Лангакер, Р. Джекендофф, Ч. Філлмор, Л. Талмі, А. Гольдберг, Дж. Тейлор, Ж. Фоконьє, Б. Рудзка-Остін, А. Ченкі. У вітчизняному мовознавстві проблемами когнітивної лінгвістики займаються М. Болдирев, І. Бровченко, О. Воробйова, С. Жаботинська, В. Карасик, Т. Луньова, В. Манакін, М. Полужин, Т. Радзієвська, Ю. Апресян, М. Кочерган, Й. Стернін, Г. Уфимцева. Як завжди в науці, на зміну першим когнітивним теоріям прийшли нові: наприклад, прийшла до впадоби давно відома теорія конекціонізму, яка кваліфікувала структури знань як адекватні фізіологічному устрою вищої нервової системи (Д. Румельхарт, Д. Мак-Клеленд, Д. МакКей та ін.) [1; 9]. Конекціонізм зіграв значну роль у різноманітних когнітивних теоріях 1990-х років. Для нашого часу є характерною поява численних теорій конекціоністського типу, призначених для прояснення когнітивної проблематики, у тому числі й таких, які трактують імпліцитне навчання мові, розуміння мовленнєвих повідомлень,

штучний інтелект тощо.

Мета статті. Мета нашого дослідження – не стільки вивчення явищ заявлених назвою статті як таких, скільки те, як саме ці явища вивчались і продовжують вивчатися різними науковцями в різні часи існування донаукового й власне наукового періоду.

Виклад основного матеріалу. Про початок когнітивної лінгвістики існують різні думки. Так, деякі вчені вважають, що цей напрям у мовознавстві започаткував у 70-х роках минулого століття американський лінгвіст У. Чейф, який у працях, присвячених порядку слів у структурі англійських речень та їх інтонуванню, спробував пояснити їхні якості характером когнітивних зусиль, спрямованих на актуалізацію наданої в реченні інформації [11]. Він увів до наукового обігу поняття глибини пам'яті, з якої набуваються знання щодо подій, про які повідомляє речення; запропонував, виходячи з використання визначеного/невизначеного за допомогою артиклів, інтерпретувати інформацію не з точки зору контексту мовлення, а з суто когнітивних позицій; для трактування мовних явищ запропонував низку гіпотез про структуру пам'яті й засоби поводження з нею.

До розвитку когнітивної лінгвістики того часу мали відношення й погляди батька генеративної лінгвістики Н. Хомського, який розглядав структури свідомості як механізми породження мовних явищ [10]. Під впливом його ідей сформувалися методологічні принципи когнітивної лінгвістики, за якими теоретичні гіпотези когнітивізму мають психологічний характер, а лінгвістичні явища та їх описи виступають у якості експландума, тобто того, що потребує з'ясування й роз'яснень. Пізнавальною настановою когнітивної лінгвістики стала думка про недоступність ментальних структур і процесів безпосередньому спостереженню та необхідність моделювання засобів представлення й переробки знань для їх дослідження. Суттєву роль у таких дослідженнях відіграють інтроспекція та мовна інтуїція, метою використання яких має бути верифікація когнітивних тверджень.

О. Селіванова [7, 213–214] хоч і пов'язує становлення когнітивної лінгвістики як окремої галузі мовознавства з Міжнародним симпозіумом у Дуйсбурзі (1989 р., Німеччина), на якому було започатковано видання журналу «Когнітивна лінгвістика» й створено Міжнародну асоціацію когнітивної лінгвістики, самий початок когнітивної лінгвістики відносить у 60-ті роки минулого століття, коли в Гарвардському університеті працювали психологи Дж. Міллер і Дж. Бруннер, а останній читав курс лекцій про когнітивні процеси.

Пізнавальна цінність теми «мова і мислення» пов'язана з особливою, «внутрішньою» та фундаментальною роллю мови й мислення в самому феномені людини. Із точки зору семіотики, мова – це самотня знакова система, якій притаманний свій зміст і свій спосіб передачі цього змісту. План змісту мови – це своєрідна антропоцентрична картина світу. Із точки зору філософії мова – це форма суспільної свідомості в ряді інших форм відображення світу у свідомості людей. Сюди належать мистецтво, філософія, мораль, право, повсякденна свідомість, різноманітні галузі науки, технології тощо. Мова виступає як передумова й універсальна форма, оболонка всіх інших форм суспільної свідомості. Мова – універсальний засіб, техніка спілкування. Мовознавство останнього десятиріччя XX-го століття та початку XXI-го змінило парадигму й стало переважно когнітивним [6; 8]. Мовознавству, яке знаходиться в руслі цієї парадигми, властиві певні риси [3, 36]. Його цікавить вже не мова як вона є, а свідомість її носія та глибинна структура цієї свідомості. Крім того, для когнітивного мовознавства характерною рисою є активне наближення до інших гуманітарних наук (антропології, психології, гносеології тощо). Унаслідок цього мовознавство почало використовувати не тільки

їхній категоріальний апарат та методи дослідження, але й проблематику. У зв'язку з цим кожен лінгвіст, якого логіка здійснюваного дослідження поставила перед проблемою когнітивного мовознавства, повинен відповісти на кілька делікатних запитань.

Перше запитання: чи варто заглиблюватись у проблему «мова і мислення», яка впродовж тисячоліть привертала до себе увагу багатьох учених різноманітних напрямків, але так і не набула загальноприйнятого вирішення? Не можна не звернути увагу на той факт, що в традиційних словниках, граматиках і підручниках описується не мова як вона є, а наслідки її функціонування, тобто тексти, їхня структура та складові одиниці. Мова ж, навпаки, живе в людині своїм життям, і без засвоєння стилю й образу цього її життя багато традиційних і звичних лінгвістичних тверджень стають немовби незавершеними, незакінченими, обірваними в найцікавішому місці. До того ж граничний характер проблеми «мова і мислення» спричиняє цікаву лінгво-філософську проблему – проблему системного шву [4, 22]. Поняття «системний шов» співвідноситься з ситуацією, коли кожне явище однаковою мірою можна віднести до різних когнітивних сфер, які існують між собою в стосунках суміжності. Явища, які є в системному шві, розглядаються в межах кожної з вищезазначених сфер. Стосовно нашої проблеми правило системного шву застосовується так: лінгвіст повинен вважати її лінгвістичною, філософ – філософською, фізіолог – фізіологічною тощо.

Друге запитання ще більш делікатне – який результат можна вважати достатнім щодо виправдання витрачених на обговорення проблеми зусиль? Зрозуміло, якщо б ми не мали загальної ідеї такого результату, це обговорення було б позбавлене наукового смислу, оскільки воно звелось б до перерахування вже відомих у науці точок зору. Однак можна припустити, що правильний підхід до визначення кожного поняття, вибір невідповідних орієнтирів дадуть змогу побудувати таку теоретичну базу, яка дозволить вирішувати не лише теоретичні, а й суцільно практичні завдання лінгвокультурно орієнтованої онімографії.

Як би там не було, але в наш час уже склався не лише досить авторитетний напрям, а й провідна парадигма, методологія лінгвістичних досліджень, яка претендує на найбільшу ефективність. Серед завдань когнітивної лінгвістики чільне місце посідають дослідження когнітивної діяльності людини в процесах породження, сприйняття й розуміння мовлення, пізнавальних процесів і ролі природних мов у комунікації. Саме цей напрям когнітивної лінгвістики видається найбільш важливим для лінгвокультурної інтерпретації мовленнєвих явищ узагалі й функційних особливостей використання власних імен у живому мовленні. Вважаючи головною вадою сучасних когнітивних досліджень згадуване вище широкое використання інтроспекції й мовної інтуїції при теоретичному обґрунтуванні й верифікації мовленнєвих явищ (поряд із верифікацією тут завжди можливі фальсифікації), ми повинні використовувати напрацювання когнітологів, які стосуються культурних феноменів мовлення й мови, в онімографічних студіях.

У нашому обговоренні залишилось невизначеним одне з важливих питань: яким чином відбувається накопичення інформації в мові та її одиницях а також передача певного запасу знань кожній новій мовній особистості даного етносу? Очевидно, що відбувається це завдяки величезній кількості мовленнєвих творів, у яких етнос здійснює своє історичне буття й спілкування з оточуючим світом. Оскільки мовленнєвих творів, які описують діяльність етносу, нескінченно багато, то в семантиці слів відкладається безліч ознак, що реєструють здобуті етносом знання про відповідні об'єкти. Передача цього знання кожному новому членові етносу відбувається в процесі соціалізуючого спілкування через навчання правильному розумінню та вживанню одиниць і катего-

рій рідної мови. При цьому у свідомості мовної особистості формуються семантичні «лекала-конфігурації», подібні до співвідносних із матеріальною оболонкою таких у свідомості інших, хто говорить тією ж мовою.

У мовленнєвих актах і творах слово, як правило, реалізує в кожному з них не весь свій зміст, а тільки деяку його частину. Тому лише в значній кількості вживань виявляється його значення. Чим у більшій кількості фраз вживається слово, тим більший об'єм знань про відповідний об'єкт «охоплює» ця звукова послідовність, а значить, у свідомості людини відбувається більш глибоке інформаційне засвоєння слова. А якщо ж прийняти до уваги той факт, що в процесі соціалізації та спілкування мовна особистість засвоює та освоює десятки тисяч лексичних одиниць, то можна собі уявити, наскільки велике й різноманітне в якісному та й у кількісному відношенні знання, яке етнос передає кожному своєму новому членові через посередництво мови. Важливо підкреслити, що в разі, коли рідна мова засвоюється в установленій природою час і з дотриманням достатніх умов, залучення до знання, відбитого в одиницях і категоріях мови, здійснюється абсолютно природним і практично непомітним для людини чином. Із цього витікає, що всі знання, властиві мовній особистості, тією чи іншою мірою зумовлені мовою. Знання, яке індивід отримує з практичної діяльності, пов'язане з мовою, оскільки для того, щоб бути засвоєним свідомістю, цей досвід повинен бути представлений у перетвореній формі, тобто у вигляді інформаційних утворень, що без мови неможливо.

Зумовленість знання, отриманого нами з текстів мовою, є самоочевидним фактом. Тут корисно торкнутися одного моменту. Наявність тексту (мовленнєвого твору) передбачає наявність його творця (відправника) й одержувача (адресата). Отримання знання здійснюється унаслідок такого текстового впливу відправника мовлення на одержувача, яке призводить до зміни інформаційного стану останнього.

Варто зауважити, що мислення, як зазначав ще Платон, – це внутрішній діалог людини з самою собою, а будь-який діалог, як відомо, можливий тільки за допомогою мови. Дж. Ройс з цього приводу писав: «Коли ми розмірковуємо, ми говоримо самі з собою, повідомляючи собі про свої відповіді на все нові питання, які ставить перед нами оточуючий світ. Це твердження є правильним для будь-якого типу мислення, у тому числі й найабстрактнішого та найвеличшого. Тонкі інструментальні заміри дозволяють фіксувати легкі рухи м'язів гортані та голосових зв'язок, які супроводжують процес думання, що можна розглядати як доказ тези, згідно якої навіть коли ми мовчимо, ми говоримо самі з собою» [12, 97].

Нарешті, знання, яке людина отримує внаслідок оволодіння рідною мовою та засвоєння її одиниць і категорій, – це власне мовне знання. Рідна мова, і перш за все її лексика, – найпотужніше джерело знання етнічної людини. «Істинні архіви, у яких тільки й може бути вивчено розвиток людського розуму, суть архіви мови, і ці архіви в безперервній лінії протягуються від нашої останньої думки до першого слова, яке промовили наші пращури. Саме тут людський розум залишив нам те, що може бути назване його істинною автобіографією...» [5, 61]. Зосереджуючи в собі й передаючи кожному новому членові етнічної спільки безмежну кількість інформації про світ, історію та розумову діяльність попередніх поколінь, рідна мова має непереборну силу впливу. «Мова <...> як закон зумовлює функції розумової сили людини» [2, 314]; вона відбиває в мозку людини способи вбачання та позначення окремих предметів і явищ навколишнього світу; вона бере активну участь у засвоєнні людиною традиційної системи етичних, естетичних та інших оцінок. Під впливом рідної мови продукт природи

під назвою людська істота перетворюється на артефакт певної культури та цивілізації, тобто на етнічну мовну особистість.

Висновки. Вивчення в лінгвістичній когнітології когнітивної функції мови й мовлення дали змогу висловити не лише наше ставлення до нової і в наш час, безумовно, однієї з найавторитетніших парадигм у лінгвістичних дослідженнях, а й «з'ясувати відношення» між ономастикою та ономаграфією як науковою дисципліною в низці ономастичних досліджень і когнітологією, експансіонізм якої вже відчувається й у цьому напрямку. Зрозуміло, що розв'язання цих питань без попереднього огляду праць, які стосуються когнітивної функції мови й мовлення, було б неможливим. Вивчення їх спричинило певні висновки, конче необхідні в подальшому для нашого дослідження. По-перше, ще в так званих «протокогнітивістських» працях доводилося, що мовні знаки спроможні не лише вказувати або виконувати функції ярликів певних предметів та явищ, але й передавати в процесі обміну знаннями накопичений комунікативний досвід, включати, крім конкретно-речових ознак позначуваного, певний комплекс уявлень щодо соціального й культурного існування знаку. Звідси підтримувана нами ідея про зв'язок Слова як феномена, як прояву людського духу з історією та культурою народу є аксіомою мовознавства. У власних імен цей зв'язок виявляється в їхній конотативній аурі, а також в емоційно-експресивному та оцінному фонах. На тлі попередніх роздумів увиразнюється роль лінгвістичної когнітології як нової парадигми у філології. Серед завдань когнітивної лінгвістики чільне місце посідають дослідження когнітивної діяльності людини в процесах народження, сприйняття й розуміння мовлення, пізнавальних процесів і ролі природних мов у комунікації. Саме цей напрям когнітивної лінгвістики видається найбільш важливим для лінгвокультурної інтерпретації мовленнєвих явищ узагалі й функційних особливостей використання власних імен у живому мовленні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Воронкін О. С. Основи використання інформаційно-комп'ютерних технологій в сучасній вищій школі : навч. посіб. / О. С. Воронкін. – Луганськ : Вид-во ЛДІКМ, 2011. – 156 с.
2. Гумбольдт В. фон. О сравнительном изучении языков применительно к различным эпохам их развития / В. фон Гумбольдт // Избранные труды по языкознанию ; перевод с нем. под ред. и с предисловием Г. В. Рамшвили. – М. : Прогресс, 1984. – С. 307–323.
3. Кубрякова Е. С. Начальные этапы становления когнитивизма : лингвистика – психология – когнитивная наука / Е. С. Кубрякова // Вопросы языкознания. – 1994. – № 4. – С. 34–37.
4. Морковкин В. В. Основы теории учебной лексикографии / В. В. Морковкин. – М. : Изд-во Ин-та рус. яз. им. А. С. Пушкина, 1990. – 71 с.
5. Мостовая А. Д. Лексическое значение и языковая интуиция / А. Д. Мостовая // Язык и когнитивная деятельность ; отв. ред. Р. М. Фрумкина. – М. : Ин-т языкознания АН СССР, 1989. – С. 52–58.
6. Руденко Д. И. Имя в парадигмах «философии языка» / Д. И. Руденко. – Харьков : Основа, 1990. – 299 с.
7. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О. С. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
8. Степанов Ю. С. Имена, предикаты, предложения (семиологическая грамматика) / Ю. С. Степанов // [отв. ред. Караулов Ю. Н.]. – М. : Наука, 1981. – 360 с.
9. Субота В. М. Особливості дослідження когнітивного аспекту термінологічної системи телепростору / В. М. Субота // Наукові записки інституту журналістики. – 2009. – Т. 36. – С. 119–123.
10. Хомский Н. Логические основы лингвистической теории Текст. / Н. Хомский ; пер. с англ. И. А. Мельчука, И. К. Вельской; под ред. В. А. Звегинцева. Биробиджан : ТРИВИУМ, 2000. – 146 с.
11. Чейф У. Л. Значение и структура языка / У. Л. Чейф. – М. : Прогресс, 1975. — 432 с.

12. James E. Royce. Man and Meaning / E. Royce James. – New York : McGraw. – Hill Inc., 1969. – 334 p.

REFERENCES

1. Voronkin O. S. Osnovi vikoristannya informatsiyno-komp'yuternikh tekhnologiy v suchasniy vishchiy shkoli : navch. posib. / O. S. Voronkin. – Lugansk : Vid-vo LDIKM, 2011. – 156 s.
2. Gumboldt V. fon. O sravnitel'nom izuchenii yazykov primenitel'no k razlichnym epokham ikh razvitiya / V. fon Gumboldt // Izbrannye trudy po yazykoznaniiyu ; perevod s nem. pod red. i s predisloviem G. V. Ramishvili. – M. : Progress, 1984. – S. 307–323.
3. Kubryakova Ye. S. Nachalnye etapy stanovleniya kognitivizma : lingvistika – psikhologiya – kognitivnaya nauka / Ye. S. Kubryakova. // Voprosy yazykoznaniiya. – 1994. – № 4. – S. 34–37.
4. Morkovkin, V. V. Osnovy teorii uchebnoy leksikografii / V. V. Morkovkin. – M. : Izd-vo In-ta rus. yaz. im. A. S. Pushkina, 1990. – 71 s.
5. Mostovaya A. D. Leksicheskoe znachenie i yazykovaya intuitsiya / A. D. Mostovaya // Yazyk i kognitivnaya deyatel'nost ; otv. red. R. M. Frumkina. – M. : In-t yazykoznaniiya AN SSSR, 1989. – S. 52–58.
6. Rudenko2, D. I. Imya v paradigmatkakh «filosofii yazyka» / D. I. Rudenko. – Kharkov : Osnova, 1990. – 299 s.
7. Selivanova O. O. Suchasna lingvistika : terminologichna entsiklopediya / O. S. Selivanova. – Poltava : Dovkillya-K, 2006. – 716 s.
8. Stepanov, Yu. S. Imena, predikaty, predlozheniya (semiologicheskaya grammatika) / Yu. S. Stepanov // [otv. red. Karaulov Yu. N.]. – M. : Nauka, 1981. – 360 s.
9. Subota V. M. Osoblivosti doslidzhennya kognitivnogo aspektu terminologichnoi sistemi teleprostora / V. M. Subota // Naukovi zapiski institutu zhurnalistiki. – 2009. – T. 36. – S. 119–123.
10. Khomskiy N. Logicheskie osnovy lingvisticheskoy teorii Tekst. / N. Khomskiy ; per. s angl. I. A. Melchuka, I. K. Velskoy; pod red. V. A. Zvegintseva. Birobidzhan : TRIVIUM, 2000. – 146 s.
11. Cheyf U. L. Znachenie i struktura yazyka / U. L. Cheyf. – M. : Progress, 1975. – 432 s.
12. James, E. Royce. Man and Meaning / E. Royce James. – New York : McGraw. – Hill Inc., 1969. – 334 p.

Статтю подано до редакції 10.03.2016 р.